

СПЕЦСЛУЖБИ КРАЇН БАЛТІЇ ПРО РОСІЙСЬКУ АРМІЮ: «ВОНИ ТВАРИНИ»

Захід усе ще не розуміє, з ким має справу в особі Росії. Про це Заходу вже вісім місяців говорить Україна. Так говорять країни Балтії – Естонія, Латвія, Литва – які пережили жахливі звірства таких самих російських солдатів іще до того, як народився Путін. «Це не війна Путіна, – переконують керівники і співробітники балтійських спецслужб. – Це Росія в цілому».

Цю яскраву статтю для видання Eesti Ekspress написав естонський історик і драматург Ееро Епнер.

Заарештувати друга: відверта розповідь розвідника

Фотографія на пошарпаному посвідченні Александра Тутса вицвіла й потерта. Він виглядає значно молодшим, ніж йому є насправді. Коротко підстрижений, із гострими рисами обличчя. Наступного літа виповниться 30 років, відколи він працює у Службі внутрішньої безпеки Естонії.

Більшу частину свого вільного часу він проводить на природі, і працює руками. Але не каже де. «Не намагайся скласти на мене досьє», – відповідає він з крутою усмішкою, коли я запитую, що він відчував, коли вперше допитував Алексея Дрессена, колишнього начальника, а пізніше – підлеглого. Вони щоранку віталися один із одним, прощалися вкінці дня і, можливо, заводили свої машини одночасно, розмовляючи на парковці. Так тривало до того моменту, коли Дрессена викрили як шпигуна на боці Росії.

Тутс має справу із Росією впродовж 15 із 30 років своєї служби. Він намагався передбачити її дії, він сам підносив сюрпризи, викрив кількох російських шпигунів, і деякі з них були його колегами. Тутс не відразу дає відповідь, коли я запитую, що він відчував, коли вперше допитував Алексея Дрессена, колишнього начальника, а пізніше – підлеглого. Вони щоранку віталися один із одним, прощалися вкінці дня і, можливо, заводили свої машини одночасно, розмовляючи на парковці. Так тривало до того моменту, коли Дрессена викрили як шпигуна на боці Росії.

«Деталі», – коротко відповідає Тутс, коли я питаю про те, що видало Дрессена. Вкінці, коли вони сиділи один навпроти одного, і його нещодавній колега – можливо, навіть друг – був у кайданках, Тутс не відчував великих емоцій. «Немає рішень на гарячу голову», – пояснює. Стриманість – це не просто риса характеру. Це стратегічна зброя проти Росії.

Дрессен теж сподівався на те, що Тутс покаже емоції під час допиту, але сам втрапив стриманість, коли цього не сталося. Вони не знають, як тримати себе під контролем. Або просто не можуть. Вони стають емоційними, запальними, розгніваними, збентеженими. У якийсь момент агенти Росії втрачають контроль і не можуть

нічого з цим вдіяти. Так це працює. Вони дратуються: «Ви не можете перемогти Росію розумом».

Вороги та показуха: сутність російської душі

Зі слів Тутса, внутрішнім елементом російського суспільства є показуха: намагання показувати, що все добре, коли насправді це геть не так. Те саме стосується, хай і частково, російської розвідки.

«Хаос – це риса російської культури. Там завжди має бути провідник; в іншому випадку це анархія», – відзначає Тутс, який виріс у переважно російськомовному місті на Сході Естонії Кохтла-Ярве. Під час розмов про Росію від вмисно використовує слово «супротивник» замість «ворога»: вважає його занадто зарядженим.

Під час протистояння з Росією можна очікувати від неї і надмірної емоційності, і невблаганності. Вони переповнені відчуттям величчя, вони амбітні, нещадні, а головне – жорстокі.

Тутс не був здивований злочинами, скоєними в Бучі. Ними не був заскочений жоден із контррозвідників, яких я інтерв'ював в Естонії, Латвії чи Литві. Вони знають, як росіяни поводитися у Балтії під час Другої світової війни. І те, як вони поводитися завжди. Захід не має такого усвідомлення.

«[Заходу] пощастило, – відзначає Тутс. – Ми є буфером між ними та Росією. Вони багато чого забули і думають, що Росія схожа на них».

Але це не так. І проблема не лише в Путіні.

«Я бився з ними. Бо підкоритися – значить стати рабом»

«Коли почалася війна, ми переживали, що люди казатимуть, нібито це війна виключно Путіна», – каже гендиректор Державної служби безпеки Латвії Нормундс Межвієтс. Ми розмовляємо у звукоізолюваному офісі непоказної будівлі у передмісті Риги. Його мовлення м'яке, жваве і ретельне – немовби в улюбленого психотерапевта. Росіяни не чужі для Межвієтса. Як і Тутс, він вирос в середовищі, де було багато російськомовних. Бійки були буденним явищем. «Я спостерігав російську ментальність кожного дня», – каже він.

Колеги Межвієтса в інших країнах Балтії мають такі ж почуття.

«Звісно, не можна звинувачувати всю націю, – каже багаторічний гендиректор Служби внутрішньої безпеки Естонії Арнольд Сінісалу. – Проте суспільство і нація становлять одне ціле. Держава може промивати мізки, але зародок шовінізму закорінений у самих людях».

Коли директор Департаменту державної безпеки Литви Даріус Яунішкіс служив у радянській армії, йому постійно протистояли російські солдати, які жадали домінувати.

«Я бився з ними, тому що знав – шойно ви підкоритесь їхній волі, ви станете їхнім рабом. Але якщо ви зав-

дає удару у відповідь, тоді ви навіть можете завоювати їхню повагу», – сказав він.

Коли я питаю, у скількох бійках йому випало побувати, рука Яунішкіса зрушується, щоб відкрити талісман на зап'ясті. У багатьох, відповідає він. У дуже багатьох.

Те, про що ми говоримо, не випадкове. Яунішкіс використовує цю розповідь як навчальний матеріал для молодших колег, поширюючи свій досвід на Росію загалом: вони визнають і поважають лише силу.

Саме так балтійські контррозвідники і кажуть про Росію – не «вона», а «вони». Війна в Україні – не війна Путіна. Жорстокість – не Путіна. Згвалтування, вбивства, виколоти очі, повішення та спалені трупи – не спеціальна тактика, запроваджена російським лідером. Це Росія в цілому.

«Більшість росіян винні», – каже Сінісалу.

Західним колегам іноді складно повірити у це. «Вони дійсно більш наївні, аніж ми», – каже один балтійський контррозвідник.

«Коли ми намагалися пояснити нашим партнерам, що Росії не можна довіряти, вони заперечували це», – додає інший, із помітним обуренням. Грузія, Крим – нічого не змінилося. «І ось ми у 2022-му». Декільком співрозмовникам доводилося невтомно нагадувати західним партнерам про небезпеку їхньої наївності.

Проблема існує серед політиків та голів закордонних служб розвідки. Заперечення. Відкидання. Зведення всього до постаті Путіна та його найближчого оточення, бо ж не варто стереотипізувати всіх росіян чи підтримувати тезу про всезагальні національні характеристики.

Балтійські контррозвідувальні висновки щодо Росії є інакшими. Ми спіснємо у світі з країною, чие населення дотримується передовсім кодексу сили. Війна в Україні не була раптовістю, а радше логічним прогресом. І в якийсь момент це повториться знову.

Тотальна ідіотія та дурість

Співрозмовники, із якими я спілкувався для цієї статті, були народжені наприкінці 1960-х або на початку 1970-х. Коли вони говорять швидко, то дехто декілька – включно із Тутсом – виявляє легкий російський акцент. Всі вони були призвані до Червоної армії.

«Тотальна ідіотія та дурість», – нарікає Сінісалу, коли відповідає на питання про колишніх офіцерів і призовників, з якими йому доводилось служити. Тутс бачив «дедовщину» – жорстоке пригнічення молодих солдатів.

Одне з путінських висловлювань 1999 року лунало так: «Ми і в сортирах їх замочимо». У цій репліці використовувався російський вуличний кримінальний сленг. Керівники розвідок кажуть, що вживання такого звороту не є випадковим. Це рівень, який можна застосувати для тлумачення основних моделей поведінки Путіна та його оточення.

«Росію не можна зрозуміти через книжки та аналітику, – додає Яунішкіс. – Ти маєш пожити там деякий час».

Керівники контррозвідки у свої роки на власні очі бачили російські села, які досі не мають стабільного електропостачання, доглянутих вулиць, або навіть внутрішньобудинкових туалетів.. Там є лише неоднозначна гордість за приналежність до такої величної і сильної нації.

Знайомий, який часто бував у невеликих російських поселеннях, дав яскравий опис звичайних місцевих історичних музеїв: одна кімната – від палеоліту до 1941 року, далі – п'ять кімнат, присвячених періоду 1941-1945 років. Друга світова війна. Перемога над нацизмом. Це

єдине джерело гордості у такому миршовому середовищі, де простір безмежного багнюччя починається біля дверей музею, а місцевий п'яничка дрімає біля стіни, скрутившись калачиком.

Дехто каже, що по-справжньому балтійські народи пізнали Росію лише у 1940-х.

«Подивіться, що вони робили у Другій світовій війні», – говорить Сінісалу. Ми обговорюємо згвалтування, братські могили та депортації в Україні. «Це достеменно те саме». Діда та бабусю Сінісалу по маминій лінії депортували до Сибіру. Там вони і загинули.

Те, що відбувається в Україні, бачили й у Таллінні, Ризі та Вільнісі.

«Все йде по колу, нічого не змінюється», – каже мені 90-річний чоловік, колишній дантист, на дні народженні мого діда. Моєму дідусеві виповнюється 96, і через кілька місяців він надсилає мені чернетку статті, закликаючи людей припинити використовувати вислови на кшталт «радянський режим». Він вважає, що не було Радянського Союзу. «Після розвалу Російської імперії у ХХ столітті поганцями зробили лише тих, хто виконував накази», – пише він зі злістю. На його думку, відповідальність несе все російське суспільство.

Офіцери балтійських безпекових служб не сприймають бруталність російського імперіалізму як військову тактику, але як порочну соціальну норму. «Я вважав, що їхня ментальність змінилася за роки, і що вони мали пройти через переоцінку після війни. Це було б нормально. Але я помилився», – каже Яунішкіс.

Дійсно, як Росія могла пройти через переоцінку, коли країну ніколи не визнавали відповідальною? Нацисти досягли вершини в рейтингу жорстокості під час Другої світової війни, і це змусило людей забути про звірства росіян.

«Їх ніколи не притягали до відповідальності. Це дало їм змогу почуватися нездоланими», – каже Сінісалу.

«Історія повторюється набагато яскравіше, ніж ми думали»

Мені не називали його прізвища, хоча я просив. Все, що знаю – лише його ім'я, і що він є істориком, і що він працює зі шпигунами та детективами естонської Служби безпеки. Історик, назвімо його Пітером, має допомагати із розкриттям злочинів, скоєними під час радянської окупації, починаючи із 1940-х. Це допомагає зрозуміти дії Росії зараз.

Пітер досліджує, як планувалися радянські депортації, і як піддавалися переслідуванням Лісові брати (антирадянське підпілля в країнах Балтії у 1940-1950-х роках, – Ред.) – як їх вистежували і страчували. Він шукав сек-

ретні кладовища КДБ і продирався крізь архіви, щоб знайти правду про незліченні порушення прав людини, скоєні під час російської окупації.

«Останні кілька років показують, як повторюється історія – набагато яскравіше, ніж ми могли собі уявити», – каже Пітер. Коли він покидає архіви і читає новини, то не бачить великої різниці між тим, що сталося тоді і що відбувається сьогодні: «Здавалося, що вони відмовилися від своєї тактики, але вони повертаються у тій самій формі, що й раніше».

І все ж навіть він був здивований, коли почали з'являтися перші повідомлення про російську жорстокість. Депортації. Згвалтування. Надумана боротьба із ворожими елементами. І реальні стради дітей.

У Росії історія найбільш жива та присутня, ніж будь-де.

«Наше уявлення про Росію не змінилося за останні 30 років», – каже Межвієтс. Головна думка розвідки така: Росія хоче повернути собі статус імперії за будь-яку ціну. «Для них, не існує держав – лише зони та території», – пояснює Пітер. Росія вважає, що довкола васали та підсобники – третього варіанта немає. «Вони ніколи не змиряться з розвалом СРСР», – додає Межвієтс.

«Це менталітет завойовників. Всі навколо них – вороги, – каже Яунішкіс. – Вони нагадують дітей, яких образили у дитинстві, і тепер вони шукають помсти».

Радянський спосіб мислення так глибоко вкоренився у російському суспільстві, що навіть їхні способи спротиву нагадують 1970-ті: люди сидять на своїх кухнях, п'ють горілку і жаліються, але потім покірно ходять на роботу і працюють до вечора.

Межвієтс, втім, наголошує, що менталітет завойовника походить із значно давніших часів, ніж радянські. Усі керівники балтійських розвідок називають одне ім'я, щоб пояснити сучасну російську ментальність – Іван Грозний. Правитель, який жив майже 500 років тому, вів успішні військові кампанії, спрямовані на розширення територій, та виділявся неймовірною жорстокістю, і навіть вбив власного сина у випадку гніву. Сучасна російська брутальність та експансіонізм – копія смертоносного імперіалізму Івана Грозного.

Пітер нещодавно прочитав довгу пропагандистську статтю, котра підносила Івана Грозного як генія та як рольову модель. Росія щораз більше використовує історичні події для того, щоб виправдати свої теперішні дії. Наприклад, встановлює пам'ятник солдатам Червоної та Білої армій з табличкою: «Обидва боролись за Росію». Пітер захоплюється сміхом, коли розповідає це мені. Така пара є абсурдною у російському контексті – але цілком можлива у Росії. Імперіалізм там поєднується із націоналізмом та постійною експансією.

Офіцери російської розвідки не менше зацікавлені у історії, ніж балтійські колеги. Але у викривленій її версії. І для них «історія» – це переважно конфлікти та війни. Давно минулі бої використовуються, щоб виправдати сьогоднішні. Зі слів Пітера, офіцери розвідки в Росії отримують «спеціальну дозу» таких уроків.

Танки замінили собою мечі, солдати носять берци замість шпор, але їхні жадання, поведінка і, може, навіть частина їхнього спорядження можуть бути столітньої давнини.

Жорстока культура, яка пронизує сучасну російську армію, була сформована у часи сталінського ГУЛАГу. Заскоружла ієрархія, невміння прораховувати варіанти, автократи, замкнені у власних інформаційних бульбаш-

ках, і, в той же час, населення, що прагне автократії (оце, мабуть, найскладніший аспект для розуміння на Заході) – існували в Росії століттями і зберігатимуться далі.

«Жорстокість – історична модель у Росії, і це не зміниться. Людське життя там не має цінності», – спокійно додає Сінісалу.

Різанина в Бучі не була унікальною. Вона нагадувала Катинь. Підрив в'язниці в Оленівці – копія вибуху в Самборі 1941 року, коли було вбито 1200 ув'язнених жінок. Україна – це не просто Україна. Це також Литва, Латвія та Естонія у 1940-х.

Це тварини

«Вони поважають лиш силу, – каже Яунішкіс. – А якщо ви дасте здачі, то можете навіть стати друзями». Цей принцип є діаметрально протилежним до дипломатії костюма-і-краватки, до котрої зник Захід.

«Для Росії виграш обох сторін означає втрату, – зазначає естонський підприємець, який десятиліттями організовував складні бізнес-операції з росіянами. – Їм потрібно, щоб завжди були переможці і переможені, навіть під час переговорів».

«Там дипломатія – це ознака слабкості, – каже Межвієтс. – Росія визнає лише силу. Це важко збагнути Заходу. На Заході дотримуються інших цінностей і вважають, що інші роблять так само».

Яунішкіс коментує поведінку російських офіцерів і солдатів: «Вони тварини». Хоча добре розуміє, що такі твердження не є політично коректними.

Зламати ментальність

Коли йдеться про Росію, Яунішкіс постійно використовує фразу «унікальна ментальність». Росія не належить до нашої екосистеми. У неї свої правила та цінності. Навіть жарти інші. Коли балтійські офіцери намагаються розповісти західним колегам російські анекдоти, там їх не розуміють.

«Було б надто спрощено списувати російську ментальність на пропаганду, – каже Яунішкіс. – Імперіалізм, шовінізм, жорстокість – є частиною російської освіти, виховання та культури, але також і частиною їхніх цінностей. І так було століттями».

Ані Яунішкіс, ні будь-який інший офіцер контррозвідки Балтії не вірять у те, що це може змінитися.

Коли країни Балтії відновили свою незалежність у 1991 році, Росія на певний час теж стала більш демократичною. Проводилися вибори, лідери казали про відкритість, і все нібито почало змінюватися на краще.

«Коли ми склали свої плани, ми передбачали, що Росія повернеться до себе старої, і імперія може повернутися навіть через рік», – згадує Райво Варе, який тоді служив державним міністром з питань безпеки. Він визнає, що «ми були занадто оптимістичні»: Росії знадобилося чотири місяці, щоб почати маніпулювати Естонією знову, цього разу через нафту.

«У російських школах розповідають дітям, що балтійські країни були втрачені тимчасово», – відзначає Пітер. Він не вірить, що там щось зміниться, навіть якщо якимось дивом Алексей Навальний стане лідером. «Ментальність та сама. Там потрібна тотальна чистка. Але цього не буде». Російська молодь позбавлена надій, державний апарат занадто масивний, протести ведуть у нікуди, і всі довготривалі західні сподівання на мирну демократичну передачу влади виглядають дуже наївними, відірваними від російської історії, способу мислення

та реальності. Повна поразка Росії в Україні – єдина можливість для змін.

«Історично, саме сила завжди справляла ефект у Росії. Немає значення, що вам би хотілось іншого рішення. Його немає», – підкреслює Пітер.

Межвієтс викладає, пункт за пунктом, стратегічну оцінку латвійської контррозвідки: Росія не завоює Україну. Путінська ментальність почне зазнавати змін, але ніхто не може сказати коли. Це залежить не лише від Путіна або від Росії, а й від рівня активності Заходу. І тут Межвієтс переривається.

«Попри все, російська ментальність не зміниться. Навіть смерть Путіна нічого не змінить. Для нашого регіону Росія завжди буде загрозою, і не лише через своїх лідерів», – каже він.

Західні політики потрохи починають розуміти, що не можна ставитися до Росії, як до інших держав. Хоча люди досі вважають вторгнення «війною Путіна». І наголошують, що «звичайні росіяни» не повинні бути переслідувані. Вони переконані, що ми мусимо дотримуватися гуманізму і розуміння, інакше не будемо європейцями.

Ця суперечлива суміш вимагає, у ім'я західних цінностей, переконати себе, що загиблі українці – лише вчинок божевільного фанатика, який почав війну, а не наслідок набагато ширшого, стійкого мислення, котре залишалося безнаказаним протягом століть. Багато хто готовий дозволити Путіну «зберегти обличчя» – незважаючи на те, що ціною будуть українські тіла без облич.

Сінісалу згадує, що наївний Рузвельт пожертвував країнами Балтії, щоб отримати Сталіна у якості союзника. «Політичні лідери завжди встановлюють правила: ви маєте якимось чином комунікувати з Росією», – каже Сінісалу.

Він визнає, що позиція Заходу дещо покращилась із початком війни, але недостатньо. І вважає «дурницями» риторику на кшталт «путінської війни», або «Росія має уникнути приниження». Він добре знає історію і розуміє, що революції трапляються у Росії лише після програних війн.

Забути Росію

Цілком можливо, що органи держбезпеки Балтії незабаром втратять точні знання про російське суспільство. Молоді покоління контактують із місцевими російськомовними, але не з самою Росією. А це вже щось зовсім інше. Таке виховання. Сучасна балтійська молодь зазвичай не розмовляє російською, не може вловити нюансів, може помилятися у деталях. «Я реліквія», – жартує Тутс.

Я запитую, чи нове покоління збереже ту наївність? «Ні, навпаки. Вони вже мають досвід попередніх поколінь», – каже Яунішкіс.

Рівень російського шпигунства у країнах Балтії дещо зменшився після початку війни. Утім мої співрозмовники певні, що це тимчасово. «Моя робота є рутинною щонайменше упродовж 15 років», – каже Тутс. Вилловлювати шпигунів – це конвеєр. У довготривалому часовому проміжку немає ніяких змін, зазначає він.

Після початку вторгнення в Україну Тутс переглядав радянські пропагандистські постери з часів Другої світової війни, і до нього прийшла ідея. Він зібрав колег, і після короткої дискусії плакати у неділю ввечері відправилися у друкарню. Через кілька днів ці постери розклеїли на прикордонних пунктах Естонії із попередженнями про можливе вербування з боку російських розвідників, і контактами для «зливу інформації». Тутс не розповідає, наскільки успішною була кампанія, але визнає, що вони отримали багато «наводок».

Згодом Тутс відклав одну з наших запланованих зустрічей. «Його залучено в Нарві», – пояснив Сінісалу. Це було очікувано. Він виїхав на Схід Естонію – на землю свого дитинства – коли там знімали з постаменту радянський танк, щоб перевезти його до музею під відкритим небом. Усе пройшло за планом – хоча це не означає, що все минуло легко.

Тутс – поціновувач російської музики. Він охоче 55 £говорив би із колегами про «Кіно» або «Акваріум». Ми зустрічалися загалом тричі, і щоразу він багато розповідав про Росію, але дуже мало – про себе.

За минулу дюжину років підрозділ Тутса знайшов і затримав 21 шпигуна Росії. Мені здалося, що готується нове затримання, коли на завершення розмови він сказав: «Почекайте трішки, ще будуть новини до кінця року».

У Литві мені не дали таких обіцянок. Зате у Вільнюсі немає нестачі в українських прапорах. Через декілька тижнів після початку вторгнення батько Яунішкіса сказав: він ніколи б не повірив, що при житті застане ще одну війну.

«Одного разу росіяни прокинуться і зрозуміють, що вони зробили. І їхня вина буде нестерпною», – підкреслює Яунішкіс.

Оригінал: Eero Epner / «Human Life Has No Value There»: Baltic Counterintelligence Officers Speak Candidly About Russian Cruelty / Eesti Ekspress

Переклад: Анатолій Максимов

Опубліковано у виданні «ГРУНТ»

ПЕРЕДПЛАТА НА ЖУРНАЛ «УНІВЕРСУМ» (ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ 2023 РОКУ)

Щоб регулярно отримувати журнал «Універсум», слід переказати через будь-який банк чи надіслати поштовим переказом 240 гривень на поточний рахунок IBAN UA08325268000000002600744144 в ПАТ АКБ «Львів», МФО 325268, ЄДПРОУ 19326603
Одержувач: ТзОВ «Універсум».

Не забудьте надіслати на адресу редакції («Універсум», п/с 2994, Львів—17, 79017) копію квитанції поштового переказу чи платіжного доручення, чітко вказавши при цьому свою адресу.

«Універсум» в Інтернеті: <https://universum.lviv.ua>